

УДК 37.091.3

ОКУУЧУНУН ОКУГАНЫН ТҮШҮНҮҮ КӨНДҮМҮН ТЕКСТКЕ СУРОО КОЮУ
АРКЫЛУУ ӨРКҮНДӨТҮҮ
РАЗВИВАТЬ НАВЫКИ ПОНИМАНИЮ УЧЕНИКА ЧЕРЕЗ ПОСТАНОВКУ ВОПРОСОВ
К ТЕКСТУ
DEVELOPING THE STUDENTS' COMPREHENSION OF READING SKILKS THROUGH
PUTTING QUESTIONS ON THE TEXT

Кадырова А. – филол.и.к., доцент, ЖАМУ
kadyrova.20.04@mail.ru

Аннотация: Макалада окуучунун окуп түшүнүү көдүмүн текстке суроо коюу аркылуу өнүктүрүүнүн ыкмалары, окуганын түшүнүүнүн деңгээлдери, стратегиялары, факторлоруна басым жасалат. Ошондой эле окуучунун көркөм чыгармага өздүк пикирин, баасын билдирип, сынчыл ойлоосун калыптандыруу маселелери тастыкталат.

Аннотация: В статье рассматриваются методы и приемы развития у учеников понимания прочитанного через постановку вопросов к тексту, степень понимания прочитанного. Уделено большое внимание стратегиям и факторам. А так же рассматриваются пути развития личностного восприятия художественного текста, его оценка, становления критического восприятия текста.

Annotation: This article deals with the methods of development of understanding skills of the students' through putting questions to the text, levels of understanding after reading the text, strategies and factors. In addition, here the students' own view points and marks are informed and problems of the development of critical thinking are improved.

Ачкыч сөздөр: окуганын түшүнүү, көндүм, суроо коюу, деңгээл, стратегия, фактор, өздүк пикир, баа берүү, сынчыл ойлом.

Ключевые слова: понимание прочитанного, навыки, постановка вопросов, степень, стратегия, фактор, оценивания, критическое восприятие.

Key words: understanding, skills, put question, level, strategy, factor, own view point, evaluation, critical thinking.

Учурда дүйнө жүзүндөгү адамзаттын маанилүү максаттарынын бири жаш муунду (окуучуну) улуттук гуманизмдин идеялары жана жалпы адамзаттык ишенимдердин духунда тарбиялоо болуп саналат. Бул максатты турмушка ашырууда көркөм чыгарманын орду өзгөчө, анткени көркөм чыгарма окуучунун руханий жан дүйнөсүн, эстетикалык аң-сезимин, көркөм табитин, адептик-ыймандык жүрүм-турумун калыптандырууда олуттуу кызмат аткараары талашсыз. Бул жерде: “Көркөм чыгарма каерде? качан? кантип? өз функциясын толук аткарат?”, - деген суроо турат. Буга мектеп окуучусу окуган көркөм чыгарманын мазмунун, идеясын түшүнүп, аны кызыгып, көңүл коюп окуса, каармандар менен кошо кайгырып, кошо сүйүнсө, чыгармага карата өз пикирин, мамилесин билдирсе, андан алган сабактарын өз турмушунда чыгармачылык менен колдоно алса, б.а. көркөм чыгармага жогорку деңгээлде толук адабий талдоо жүргүзө алса гана, көркөм чыгарма өз функциясын толук аткарат деген жоопту улуу ойчулдар баш болуп, адабият теоретиктер, окумуштуу педагог-методисттер, жазуучулар өздөрүнүн фундаменталдуу эмгектеринде жазып, басылмалардан чыгарышкан. Мисалы: Д. Дидро, Вольтер, В.Г. Белинский, Л. И. Тимофеев, В. В. Голубков, М. А. Рыбникова, К.Иманалиев, Б. Алымов, С.Байгазиев, А. Муратов ж. б.

Окуучуда окуганын түшүнүү көндүмү көркөм чыгармага адабий талдоону натыйжалуу жүргүзө баштаганда пайда болуп, өнүгүүчү татаал, узак процесс экендигин заманбап фантаст жазуучу Нил Гейман: “Окуучунун китептен окуганын түшүнүү көндүмү – бул мектепти, же университетти аяктагандан кийин да токтолбогон билим алуу. Бул – эс алуу, бул - башпаанек табуу жана маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгү”, - деп белгилейт. Көркөм чыгармага карата сүйүү көндүмү өркүндөгөн адам көркөм китептерди окумайынча тура албайт, анткени алар китеп окуган сайын көптү билерин, көптү билүү менен гана чектелбестен, чыныгы Адам болуу мектебинен өтүп жатканын түшүнүшөт. Француз элинин улуу ойчулдары Д.Дидро китеп окубай калган кезде адамдар ой жүгүртүүсүн токтоторун белгилесе, Вольтер жакшы жазылган китепти окуп, адам жакшы сүйлөөгө үйрөнөрүн айтат.

Биздин маалыматыбызда 5-класста адабият сабагында окуучунун окуганын түшүнүү көндүмүн текстке суроо коюу жөндөмү аркылуу өнүктүрүү маселесине токтолобуз. Окуучунун окуганын түшүнүү көндүмү окуучуда китепти шар окуу көндүмү пайда болгондон баштап, адабий окууда, адабият сабагында мугалимдин иш-аракети жана жетекчилиги менен өнүгүп отурат. Мектеп мугалимдеринин көпчүлүгү башталгыч жана ортоңку класстарда көркөм чыгарманын мазмунун билдирүүгө басым жасашат, маалыматтык билим берүү менен чектелишет. Натыйжада окуучулар көркөм чыгарманы кандай кабылдап, андагы көтөрүлгөн маселени (проблеманы) кантип чечмелеп жатканын, ал аркылуу автордун берейин деген ой-пикирин канчалык деңгээлде баалап түшүнгөнүнө көп деле саресеп сала беришпейт. Мындай көрүнүш, албетте, адабият мугалиминин негизги милдетинен алыстап кеткенин кабарлайт. Орто мектептин кыргыз адабияты боюнча окуу программасында адабиятты үйрөнүүнү үч этапка бөлөт. Биринчи этап: 5-7-класс - адабияттык окуу курсу деп аталат. Анда адабий тексти үйрөнүүдө көркөм окуу менен аналитикалык талдоону айкалыштыруу максатка ылайыктуулугу айтылат (6-б.).

5-класста окуучулардын 80-90 пайызы көркөм тексти шар окуйт, бирок алардын көркөм чыгарманы окуп түшүнүү деңгээли ар түрдүү болот. Кээ бир окуучулар тексттеги фактылык маалыматты түшүнөт жана каармандардын кимдер экендигин, алар эмне менен алектенерин, окуя каерде, качан өткөнүн, эмне үчүн окуя так ушинтип аяктаганын эсинде сактап калат – бул окуган чыгарманы түздөн-түз түшүнүү деп аталат. Экинчилери, тексти окуганга чейин эле андагы негизги идеяларды, окуянын себептери, жагдайлары боюнча божомолдоолорду, жоромолдоолорду жүргүзүшөт – бул окуй турган чыгарманы логикалык түшүнүү, же ой жүгүртүп, талдап түшүнүү деп аталат. Үчүнчүлөрү, окуучулар өзүн каармандын ордуна коюп, ушундай кырдаалда кандай иш-аракет жасарын, окулган тексттин мазмуну менен тектеш чыгарманы, же каармандарды салыштырып, фактылар менен пикирлердин ортосундагы айырмачылыктарды жана окшоштуктарды табышат. Чыгармадан кандай таасир алганы тууралуу баяндап беришет – бул окуганын баалап түшүнүү, же окуганына сынчыл баа берүү менен окуганын түшүнүү деп аталат. Окуганын түшүнүүнүн үч түрүнүн ичинен түздөн-түз түшүнүү эң негизгиси болот. Окуганын түшүнгөн окуучу логикалык ой жүгүртүү жана баалап түшүнүү көндүмдөрүнө ээ болот.

Окуганын түшүнүүгө үйрөтүүнүн стратегиялары текст менен иштөөнүн баскычтары боюнча үчкө бөлүнөт. Алар: тексти окуганга чейинки, тексти окуу учурунда жана тексти окугандан кийинки. Ар бир стратегиянын өзүнө таандык усулдары бар, ошол усулдарды колдонуп, окуганын түшүнүп, ага адабий талдоо жүргүзүү үчүн текстке суроолор коюлат, суроолор тексттин мазмунун ар тараптан түшүнүп чечмелөөдө жана аны баалоодо маанилүү кызмат аткарат. Сократ, Платон сыяктуу улуу ойчулдар суроолорду туура коюунун маанилүүлүгүнөн күмөн санашкан эмес. Улуу ойчул Сократтын “Суроо берүү менен гана окутабыз” деген усулун колдонуу менен өтүлгөн

сабактар абдан натыйжалуу жыйынтыктарды бергени тууралуу пикирлер айтылып, жазылып келет. Мугалим суроо коюунун максатын, анын типтерин, суроо коюунун техникасын, ой жүгүртүүнүн деңгээлдерин жеткиликтүү өздөштүрүүсү зарыл. Көркөм чыгарманы окуганга чейинки коюлган суроолордун максаты: үйрөнүлүп жаткан көркөм чыгарма боюнча окуучу эмнелерди билет, ал боюнча кандай тажрыйбасы (жекече, турмуштук, китептик) бар экендиги аныкталат жана алардын негизинде тексттин мазмуну алдын-ала баамдалат, божомолдонот, жоромолдонот. Алар чыгарманын аягында ырасталат, же ырасталбайт, чыгарманы окуу процессинде окуучу өзүнө-өзү койгон суроолорго жооп табууга аракет жасайт, ар бир абзацта берилген ойду көзөмөлдөйт. Мындай аракеттер, биринчиден, чыгармадагы маалыматты буга чейин белгилүү болгон өздүк маалыматы менен айкалыштырууга, экинчиден, чыгармада көтөрүлгөн негизги теманы, идеяны аныктоого, тактоого, үчүнчүдөн, көйгөйлөрдү чечүүгө, чыгарма боюнча өз пикирин, баасын берүүгө жардам берет, төртүнчүдөн, чыгармадан ырахат алуу мүмкүнчүлүгүн тартуулайт. Балдар жазуучусу Даниэль Пеннак “Роман сыяктуу” деген педагогикалык эссесинде: *“Көркөм чыгармадан ырахат алуу – аны ар тараптан толук, терең түшүнүүгө жана жогорку деңгээлде, кеңири адабий талдоо жүргүзүүгө шыктандырат”* – деп айткан. Ошондой эле түрдүү типтеги суроолордун негизинде маалыматты эске тутуу, түшүнүү процесси башталып, окурманда ой жүгүртүүнүн кийинки деңгээлине жол ачылат. Көптөгөн фантастикалык чыгармаларды жараткан жазуучу Нил Гейман көркөм текстке суроо коюу бул өзүнчө искусство экендигин белгилеп, суроо коюу чыгармачылык чеберчиликти талап кыларын эскерткен.

Божомолдоо чыгарманын аталышы, жанры, ачкыч сөздөр, сөз айкаштары же сүйлөмдөр боюнча ишке ашат. Мисалы, мугалим залкар жазуучу Ч. Айтматовдун “Атадан калган туяк” аңгемесин өтөрдөн мурун окуучуларга суроо коет: 1. *“Атадан калган туяк” деген аңгеменин аталышын чечмелегиле? 2. “Туяк” деген сөздү уккансыңарбы, өз кебиңерде колдонгонсуңарбы? 3. Аңгемедө кандай окуя баяндалат деп ойлойсуңар?* Натыйжада окуганга чейинки текстке коюлган суроолор аркылуу окурман текстти окуу процессинде эмнени билерин, эмнени түшүнөрүн аныктап алат. Тагыраак айтканда, көмүскөдө берилген автордун оюн баамдап билет, чыгарма аркылуу эмнени айткысы келгенин байкайт. Чыгарма окулуп бүткөндөн кийин жалпылап жыйынтыктап, корутунду чыгарууга багыттама алат.

Окурман көркөм чыгарманы окуу учурунда негизги маалыматты жана аны ачып берүүчү тексттин бөлүктөрүнө суроолорду коёт. Анткени бул суроолор көркөм чыгарманы окуганга чейинки божомолдоо үчүн түзүлгөн суроолордун жоопторунун жаңы маалыматтар менен дал келишин, же дал келбегенин текшерет жана аны тактайт, ырастайт, тексттеги идеялар менен окуялардын ортосундагы байланышты табууну, текстти визуалдаштырууну шарттайт. Окурмандын текстти окуу процессинде өзүнө-өзү суроо берүүсү, бул анын өзүнүн окуй баштаган чыгармасына адабий талдоо жүргүзүүсүнүн мониторинги болот. Суроо түзүүнүн натыйжасында окурмандын билими тереңдейт. “Атадан калган туяк” аңгемеси: *“Өз атасын ал биринчи жолу кинодон көрдү. Анда беш-алты жашар эселек чагы”* деп башталат. Бул сүйлөмдөрдү окугандан кийин окуучуда мындай суроолор пайда болушу ыктымал. Мисалы: 1. *Атадан калган туяк ким, ал эмне үчүн өз атасын алтыга чыкканча көрбөдү? 2. Атасы актёр окшойт, кинодон көрүнгөнүнө караганда? 3. Алты жыл киного тартылып жүргөнбү, же...? 4. Кинону көргөнгө чейин бала атасы тууралуу кандайдыр бир маалыматтарды билгенби? 5. Бала кинодогу атасын кандай кабыл алат? ж.б.у.с.*

Текстти окуганга чейинки, окуу учурундагы жана окугандан кийинки билимдеринин, тажрыйбаларынын толук эместигинин, же так эместигинин натыйжасында суроо түзүү

жана аларга жооп издөө муктаждыгы пайда болот. Окурман текстке өзү суроо түзүп баратып, анын жообун күтпөстөн, өзү таап алган учурлар да кездешет. Тексттеги: - *Эмне болсо да артында туягы бар экен. Мына, а-бу дегиче адам болот. Мен баланчанын баласымын! – деп такылдап турбайбы. Бул да ырыскы пешенедеги... А бойдок кеткендерибиз канча эле. Канакей, кетти, аты өчтү, изи жоголду...* деген сүйлөмдөр аркылуу окуучу жеке билимин жана тажрыйбасын активдештирет да, жаңы маалыматтар менен байланыштырып, текстти окуганга чейинки коюлган суроолордун маанисин түшүнөт. Мунун себеби окурман үчүн бейтааныш болгон тексттеги айрым маалыматтар буга чейин эле узак мөөнөттүү эс тутумга жазылып калгандыгы болот. Суроонун жообу табылгандан кийин окурмандын ойлонууга болгон каалоосу өчөт, же андан ары ой жүгүртүүгө түртүлөт. Мисалы: *“Силер кандай деп ойлойсуңар, Авалбектин апасынын “Тигиногу сенин атаң” деп айтканы туура болдубу?* деген суроого бир топ жооптордун болушу ыктымал. Суроо берүүчү тарап күтүлүүчү жоопторго ар кандай мамилесин (реакциясын) билдириши мүмкүн. Ошондуктан күтүлүүчү жооптордун маанисине карай суроолор ачык жана жабык болуп экиге бөлүнөт. Суроонун эки түрү тең текстти терең түшүнүүгө таасирин тийгизет, чыгарманын маанисин толук түшүнүүгө жол ачат. Ачык суроолор – толук жоопторду талап кылган, жаңы билимдерди аныктоо максатында берилет жана суроонун ичинде качан?, каерде?, ким?, кантип?, эмне үчүн? ж.б. суроолуу сөздөр болот. Бул суроолорго тексттеги маалыматтар менен гана чектелбестен, өздүк билим жана тажрыйбаларына таянуу менен да жооп берсе болот. Жабык суроолор ой жүгүртүүгө түртпөйт, талкууну жабат. Ооба, туура, жок, туура эмес д.у.с. жооптор болот.

Текстке суроолорду коюунун максаты менен Бенжами Блумдун таксономиясындагы ой жүгүртүү көндүмдөрүнүн иерархиясынын ортосунда так, өз ара байланыш бар экендиги баамдалат. Кандай тематикадагы көркөм тексттерге суроо коюлбасын Б. Блумдун таксономиясы боюнча түзүлгөн суроолордун типтери натыйжалуу корутунду чыгаруунун негизи болот.

Суроолордун типтери (Б.Блумдун таксономиясы боюнча)

Суроолор дун типтери	Мүнөздөмө	Мисалдар
Жөнөкөй суроолор	Окуучу суроого жооп берүүдө кандайдыр бир фактыларды аташат, кайсы бир маалыматты эстешет, айтышат	“Атадан калган туяк” аңгемесинде согуштан кийинки окуя баяндалат
Тактоочу суроолор	“Башкача айтканда, сен мындай деп жатасың да...?, Эгер мен туура түшүнгөн болсом, анда...” деген сөздөр менен башталат. Бул аңгемелешкен адамдын жаңы гана айтканына карата кайтарым байланышты жаратат.	Башкача айтканда, сен мындай деп жатасың да, Авалбектин трагедиясына согуш күнөөлүү?
Түшүндүрүүчү суроолор	Себебин аныктоого, иликтөөгө, талдоого багытталган “эмне үчүн? деген суроо менен башталат.	Эмне үчүн Авалбек: “Апа, менин атам ушулбу?, - деп сурады.
Чыгармачыл суроолор	“Эгерде...эмне өзгөрүлмөк?”, “Мындан ары окуя кандай уланат деп ойлойсуң? деген фразалар менен башталат.	Эгерде согуш болбосо, Жээнкүл менен Авалбектин жашоосу кандай болмок?
Баалоочу суроолор	“Эмне жакшы, эмне жаман”, “Бул каарман тиги каармандан эмнеси менен айырмаланат? Бул суроолор тигил же бул окуяны,	Кинодогу согуш менен Авалбектердин согуш оюунунун айрымасы

	көрүнүштү, фактыны баалоо критерийлерди аныктоого багытталат.	эмнелерден көрүнөт?
Практикалык суроолор	Бул каармандардын ордунда болсоң, эмне кылмаксың? Бул суроолор каарман менен окурмандын практикасынын ортосундагы өз ара мамилени орнотууга багытталат.	Авалбектин ордунда болсоңор силер эмне кылмаксыңар?

Текстке суроо коюу максаттуу иш-аракеттердин бири болгондуктан, бир канча мүмкүнчүлүктөрдү чечүүгө шарт түзүлөт.

№	Суроолор көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү берет	№	Суроолордун мисалдары
1.	Түрдүү көз караштарды көрө билүү	1.	Эмне үчүн Жээнкүл Авалбек ке:”Тигиногу сенин атаң”, - деди?
2.	Күтүүнү тактоо	1.	“Атадан калган туяк” аңгемеси сага жактыбы?
3.	Чечмелөө	1.	Ч.Айтматов “Атадан калган туяк” аңгемесинде эмнени айткысы келген?
4.	Идеяларды текшерүү	1	Авалбектин трагедиясына ким күнөлүү?
5.	Идеялар ортосунда өз ара байланышты аныктоо		Аталарын көрбөй калуунун кандай себептерин билесиңер?
6.	Жалпылоо	1.	“Жүр, балам, жүрөгой. Ошол сенин атаң”, - деген Жээнкүлдүн айтканын силер колдойсуңарбы?
7.	Жыйынтык чыгаруу	1	“Атадан калган туяк” аңгемесинен үч негизги идеяны аныктагыла?
8.	Салыштыруу	1	Авалбек менен Баланын (Нургазынын) окшош жана айырмачылыктары барбы?

Текстке суроо коюу аркылуу окуучунун окуганын түшүнүү көндүмүн өнүктүрүүдө окуучулар сабакка активдүү катышышат. Суроолорго жооп табууга кызыгышат, тексттин ар бир абзатын ойлоноу менен окууга мажбур болушат, эгер суроолор логикалык жактан ырааттуу, туура, так берилс, окуучулар өздөрүнүн интеллектин колдонуп, зеригишпестен берилген темпти кууп, бири-биринин жоопторун толукташат. Текстти окуп баратып, суроого жооп таап алса, андан ары текстти улап окууга шыктануу жаралат, өз учурунда кайтарым байланыш берилет, окуучулардын эмнени түшүнүп, эмнеден кыйналып жатканын билүүгө мүмкүндүк түзүлөт. Мугалим дароо өзүнүн жана окуучулардын иш-аракетине түзөтүүлөрдү жана толуктоолорду киргизет, ошентип окутуу натыйжалуу жана өнүмдүү болот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Айтматов Ч. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы, 4-том, -Б.: “Улуу тоолор” басмасы, 2014.
2. ЖОЖдогу инсанга багытталган окутуу ЖОЖдун окутуучулары үчүн тренинг-модулар.Түз./ А.М.Маликова, Ж.Д.Асекова. –Б.:”Махprint” , 2012.-210 б.
3. Голубков В.В.Методика преподавания литературы.-М.: Просвещение, 1992
4. Кыргыз адабиятынын программасы. 5-11-кл. үчүн. –Б.:КББАнын “Билим” басмасы,2013

5. Муратов А. Адабий-теориялык түшүнүктөрдү калыптандыруунун негиздери (5-8-класстардын мисалында). Пед. илим. канд. дис... автореф. 13.00.92 –Б., 2001.